

УДК 811.111(253+42):82-22

ЛУК'ЯНОВА Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна (luktah@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8180-7310>

ФІЛІПОВА Юлія – магістрант кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, Харків 61022, Україна (filipovajulia17042107@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0045-3072>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.12>

Бібліографічний опис статті: Лук'янова, Т., Філіпова, Ю. (2022). Переклад чорного гумору в кінотворах Тіма Бертона. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 50, 88–93, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.12>*

ПЕРЕКЛАД ЧОРНОГО ГУМОРУ В КІНОТВОРАХ ТІМА БЕРТОНА

Анотація. Стаття досліджує особливості індивідуального стилю американського кінорежисера, сценариста та мультиплікатора Тіма Бертона; розглядає переклад чорного гумору українською мовою в мультфільмі «Труп нареченої» (2005). У роботі висвітлено питання мультимодальності кінотексту, вивчено стиль режисера, що заснований на прихильності до макабричного мистецтва, готичної субкультури, Вікторіанської епохи, чорного гумору та іронічного ставлення до смерті. Кінотекст містить вербальні та невербальні елементи кіномови. Дослідження окреслює особливості перекладу для кіно та принципи авторської побудови кінотексту, сформованого з вербального, невербального, символічного тощо складників, а також принципи, за допомогою яких автор досягає комічного ефекту. У роботі проаналізовано дослідження авторів, долучених до сфери кіноперекладу, психолінгвістики, кіновиробництва. Вибір кінотексту зумовлений тим, що цей анімаційний повнометражний фільм найкраще репрезентує стиль автора та містить чимало прикладів чорного гумору як у вербальному, так і невербальному складниках. Він відбиває нині актуальну тему страху, безпорадності, смерті, а також реакцію особи на деструктивне середовище, зокрема вербальними й невербальними засобами чорного гумору та іронії. Макабричні символи, музика та деталі увиразнюють атмосферу світу небіжчиків. Дослідження в галузі чорного гумору перспективні з огляду на велику кількість актуальних прикладів у ЗМІ і соціальних мережах. Питання макабричності є актуальним з огляду на його невелику вивченість в українських мистецьких та перекладознавчих вимірах. Переклад у кіно створює новий мультимодальний текст, що має так само впливати на реципієнта мови та культури перекладу, як і на реципієнта культури та мови оригіналу. Окрім культурно-специфічних та лексико-граматичних проблем перекладу, є технічні особливості перекладу в кіно, зумовлені специфікою аудіовізуального перекладу, зокрема необхідністю дотримуватися хронометражу, знати стандарти субтитрування та дублювання, уміти працювати з культурно-специфічною інформацією, застосовувати перекладацькі стратегії з метою отримання природного тексту, зрозумілого для цільової аудиторії.

Ключові слова: індивідуальний стиль автора, кінопереклад, кінотекст, макабричність, чорний гумор.

LUKIANOVA Tetiana – CSc. (Philology), Associate Professor, Associate Professor at Mykola Lukash Translation Studies Department, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine (luktah@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8180-7310>

FILIPPOVA Yuliia – Master's Degree Student at Mykola Lukash Translation Studies Department, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine (filippovajulia17042107@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0045-3072>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.12>

To cite this article: Lukianova, T., Filippova, Yu. (2022). Pereklad chornoho humoru v kinotvorakh Tima Bertona [Translation of Black Humor in Films by Tim Burton]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 50, 88–93. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2022.50.12> [in Ukrainian].

TRANSLATION OF BLACK HUMOR IN THE FILMS OF TIM BURTON

Summary. *The article looks into the specific features of the individual style of the American film director, screenwriter, and animator Tim Burton; it studies the Ukrainian language translation of the black humor in the animated dark fantasy film “Corpse Bride” (2005). The article investigates the multimodality of the film text, it studies the film director’s style which is based on the openness to macabre art, gothic subculture, the Victorian epoch, black humor, and the ironic attitude to death. Film text contains verbal and non-verbal elements of film language. The research outlines the basic features of film translation and the author’s criteria for creating a film text which consists of the verbal, non-verbal, and symbolic elements as well as the ways through which the author achieves the comic effect. The work analyzes the works by the authors engaged in the fields of film translation, psycholinguistics, and film production. The choice of the material is conditioned by the fact that this animated full-length film depicts the author’s style and contains a lot of examples of black humor in both verbal and non-verbal components of the film text. It also reflects the current theme of fear, helplessness and death, as well as an individual’s response to the destructive environment, using verbal and non-verbal means of black humor and irony. Macabre symbols, music and other details emphasize the atmosphere of the world of the dead. The research in the field of black humor is promising as there are multiple current examples in the media and social networks. The theme of the macabre is topical in view of its insufficient study in Ukrainian artistic and translation fields. Film translation creates a new multimodal/multimedia text that should have the same impact on the recipient of the target language and culture as it does on the recipient in the source culture and language. In addition to culturally-specific and lexical and grammatical problems of translation, there are technical issues, which are determined by the specifics of audiovisual translation, in particular, the need to adhere to the timing, know the standards of subtitling and dubbing, be able to work with culturally-specific information, apply translation strategies in order to produce a text that sounds most natural to the target audience.*

Kew words: *author’s individual style, black humor, film text, film translation, macabre.*

Постановка проблеми. Кіноіндустрія є важливою галуззю мистецтва, економіки та політики, тож зі зростанням кількості кінематографічної продукції зростає попит на послуги перекладачів, здатних якісно виконати переклад та локалізацію кінофільму, що зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу статті становлять положення, доведені в роботах із семіотики, мультимодальності та мультисеміотичності, теорії кіно, гумору (Ch. Pierce, С. Эйзенштейн,

A. Atkin, G. Kress, K.M. Lehman, K.L. Burke, R. Martin, J. Sultan, D.R. Czech). Кінотекстом дослідники називають різновид твору художньої літератури зі специфічними ознаками втілення вербального складника у звукозоровий вигляд на екрані; це зв’язне, цілісне і завершене повідомлення, виражене вербальними та невербальними знаками (Лукьянова, 2012, с. 11). Вербальну систему кінотексту структурують два компоненти: письмовий та усний; невербальну – іконічні й індексальні знаки. Індексальні знаки (або знаки-ознаки) –

це «конкретні об'єкти, здатні до репрезентації» (Atkin, 2012, р. 75–97). Слід на піску, дим, симптоми хвороби – ознаки явищ, з якими індексальні знаки пов'язані причинно-наслідковим зв'язком. Іконічні знаки (або знаки-копії) – це знаки, які являють собою імітацію об'єктів, явищ, подій реального життя, наприклад, трюки, декорації, спецефекти, втілення образу актором відповідно до сценарію. За словами Чарльза Сандерса Пірса, «наявність у візуальній частині іконічних знаків – це основоположна ознака постановочного (художнього) кінотексту» (Atkin, 2012, р. 267). Мелодії, технічні та природні шуми – теж частина невербальної системи. Усе перераховане є лексикою кінофільму, оскільки ці одиниці створюють вербальне та невербальне повідомлення. Кадр – одиниця структури кінотексту. Кадри поєднують шляхом монтажу. Теорія монтажу С. Ейзенштейна систематизує положення формальної кінотеорії про те, що «природою кіносенсу є членування реальності кінематографічними засобами (освітлення, ракурс, плани зйомки, рух камери) і перемонтаж отриманих елементів у новому порядку» (Ейзенштейн, 1923). Тож поєднання кадрів схоже на поєднання одиниць у синтаксичних зв'язках та відношеннях і на різних рівнях. Такі методи в роботі режисера та його співпраця з колективним автором справляють інтелектуальний та емоційний впливи на глядача.

Кінотекст є мультимодальним. Г. Кресс вважає мультимодальними факти взаємодії між вербальними текстами і зображеннями та відео, мовою і жестами, розміром і кольором тексту (Kress, 2009, р. 54–67). Тобто мультимодальним є будь-який текст, який поєднує різні семіотичні коди, стимулюючи актуалізацію візуального та аудіального каналів сприйняття.

Мета дослідження – встановити характер ідіостилу Тіма Бертона як творця кінотекстів, виявити способи вербального й невербального втілення ним чорного гумору та відтворення останнього в українському перекладі. Для досягнення мети необхідно було виконати такі **завдання**: розглянути питання мультимодальності кінофільму; визначити основні риси індивідуального стилю творів режисера Тіма Бертона, зокрема вивчити питання макабричності в мистецтві й виявити

риса Вікторіанського стилю та готичної культури у творах режисера; провести аналіз перекладацьких прийомів передачі чорного гумору.

Об'єкт дослідження – засоби вираження чорного гумору у творах Тіма Бертона.

Предмет дослідження – перекладацькі прийоми, використані під час перекладу чорного гумору українською мовою.

Матеріалом дослідження послуговували кінотвори режисера Тіма Бертона, зокрема мультфільм, знятий 2005 року в техніці лялькової анімації, «Труп нареченої» (“Corpse Bride”).

Виклад матеріалу. Візуальний та аудіальний складники у фільмах Тіма Бертона завжди привертали увагу. Стилю режисера властиві похмурі візуальні ефекти, німецькі експресіоністські та готичні розповіді. Персонажі, їхні портрети – важливий аспект естетики режисера: перебільшені зовнішні риси, довге кудлате волосся, великі очі, бліда шкіра, довгов'язі кінцівки, незграбна та монструозна будова тіла тощо, але душею добрі та чуйні. Режисер змушує співпереживати злочинцям, покійникам і божевільним (Солсбери, 2008, с. 270). Він прихильник макабричного, тобто похмурого, жахливого, з деталями і символами смерті (Академічний тлумачний словник) мистецтва, попри те, що, зображаючи її, доволі часто вдається до чорного гумору й іронії.

Мультиплікаційний фільм «Труп нареченої» (“Corpse Bride”) створений у жанрі об'ємної лялькової мультиплікації. У фільмі велику роль відіграє феномен двосвіття. Ці два світи контрастують: світ живих зображений сірим, похмурим, понурим і неживим, а світ мертвих – повна протилежність: кольоровий, емоційний, веселий, там лунає джаз, там можна зустріти відомих людей (Наполеона чи Сальвадора Далі). Потойбічний світ «живіший» за реальний, людський.

Основна кольорова гама фільму холодна, сіро-синьо-фіолетово-блакитна. Колір має асоціації, близькі до символічних і психологічних (Академія кольору). Фіолетовий – відчуття смутку, таємничості, самотності та благодатства. Синій і блакитний кольори – символ божественності, духовної чистоти, досконалості й правосуддя; синій колір має також негативну символіку – смерть

і зло. Сірий – колір суму, меланхолії, консерватизму й надійності. Мертва наречена на ім'я Емілі – уособлення світлого й темного: вона втілення потойбічних сил, небезпечних для людини, а водночас і жертва людської жорстокості й жадібності. Наприкінці фільму Емілі перетворюється на безліч синіх метеликів, що підкреслює її ангельську природу. Є і яскраві, енергійні, сонячні та святкові кольори – жовтий, помаранчевий, червоний і зелений.

Іншими відмінними рисами творчості Тіма Бертона є:

1) похмура казковість: фільми Тіма Бертона приправлені містицизмом, що лякає, але завжди розповідають про звичайні людські цінності – кохання, дружбу й пошуки себе;

2) готичність: роботи режисера виконані в контрастній гамі, тобто мають яскраві деталі, завжди перекриті темними кольорами; Бертон втілює чорно-білий світ, але населяє його яскравими героями – романтиками ХІХ століття, Вікторіанської епохи й панків ХХ сторіччя одночасно;

3) світ мертвих – одна з найхарактерніших особливостей творчості режисера; покійники в нього, як і люди, здатні закохуватися, обожають джаз і ненавидять стояти в чергах;

4) декорації, що створені власноруч;

5) сталість команди: Джонні Депп і Хелена Бонем Картер з'являються майже в кожному його фільмі; Бертон постійно співпрацює з тим самим композитором, художником-костюмером, гримером і стилістом.

Фільмам Тіма Бертона притаманний міфологічний символізм. Вони змушують глядача іронічно ставитися до серйозних явищ у житті – смерті, страху або божевілля, хоч, на думку самого режисера, «страх має терапевтичний ефект», а «те, що для одного божевілля, для іншого – реальність» (Солсбери, 2008, с. 379).

У Тіма Бертона чорний гумор часто стосується теми смерті, що дає підстави вважати його механізмом психологічного захисту. Чорний гумор пов'язаний із такими емоційними станами, як тривога та страх через небезпеку, невизначеність майбутнього та безпорадність (Храбан, 2021; Lehman, Burke, 2001). За його допомогою людина намагається відволіктися від роздумів про смерть та заперечити свою вразливість перед нею.

Мовними засобами вираження гумору є: зміни на рівні морфології, порушення сполучуваності елементів похідних простих і складних слів; утворення вторинних гумористичних номінацій та нейтральних одиниць одночасно; використання стилістичних прийомів для досягнення ефекту обманутого очікування; вживання омонімії й полісемії (Храбан, 2021).

Розглянемо приклади перекладу чорного гумору на матеріалі мультиплікаційного фільму Тіма Бертона «Труп нареченої».

(1)– *And who would have guessed in a million years (a) that our daughter with a face of an otter in disgrace (b) would provide our ticket to a rightful place (c).*

– *До розкішного світу минулих днів ніхто не міг передбачити, що наша донька – така схожа на тхора – стане перепусткою до життя.*

Батьки не вважають свою дочку привабливою, але раді нагоді завдяки їй покращити власне становище – видати заміж за багату людину. У цьому прикладі використані прийоми цілісного перетворення (а), заміни образу й вилучення (b) та смислового розвитку (c).

(2) – *Who's my good boy? Sit. Sit, Scraps, sit. Good boy, Scraps. Roll over. Roll over. Good boy, Scraps. Play dead. Sorry.*

– *Хто хороший хлопчик? Сидіти, Скрепсе, сидіти. Молодець, Скрепсе. Перекрутись, крутись. Молодець, Скрепсе. Помри. Вибач.*

У цій сцені головний герой отримує подарунок – кістки свого померлого собаки, який «ожив» у світі мертвих. Юнак радісно грається зі своїм улюбленцем, називає команди, одна з яких – «Помри!». У цьому прикладі перекладач вилучає дієслово “play”, замінивши назву команди, що передбачає гру, на більш макабричну та посилює кульмінацію іронічної фрази дієсловом «помри», хоча тварина на момент гри й так уже мертва.

(3) – *What a fantastic idea! Where are they buried? (a)*

– *They're not from around here.*

– *Where are they? Oh, they're still alive.*

– *I'm afraid so.*

– *Well, that is a problem (b).*

– *Фантастична ідея! Де їхні могили?*

– *Вони не тутешні.*

- А де ж вони? То вони ще живі.
- Боюся, що так.
- *Мені дуже шкода.*

Передаючи цей діалог, перекладач використав такі лексичні трансформації, як конкретизація й заміна частини мови (а) та цілісне перетворення (b). У цій сцені наречена-труп Емілі бажає познайомитися з батьками свого «нареченого», гадаючи, що вони вже у світі мертвих. Але виникає «маленька» проблема – вони ще живі.

(4) – *Isn't the view beautiful? It takes my breath away (a). Well, it would if I had any (b).*

– Звідси чудовий краєвид. *Навіть подих перехоплює.* Ну, якби я могла дихати.

У цьому прикладі перекладачі використали: спосіб калькування (а) та такі трансформації, як смисловий розвиток, заміна частини мови, додавання (b). Ця фраза промовлена мертвою дівчиною, яку дуже вразив краєвид. Скориставшись фразою-кліше «навіть подих перехоплює», дівчина в такий спосіб прагне покепкувати з власного становища.

(5) – *But we're just too different. I mean you're dead (a).*

– *You should've thought about that before you asked me to marry you! (b)*

- Ми з тобою такі різні, адже **ти мертва.**
- *Спочатку освідчився, а потім передумав?*

У цій сцені наречена зі світу мертвих ніяк не може збагнути, чому юнак зі світу живих не хоче стати її нареченим. Її зовсім не хвилює різниця між ними, тож вона не розуміє вагання юнака. Цей приклад містить дослівний переклад (а) та часткове перетворення (b).

(6) – *What does that wispy little brat (a) have that you don't have double?*

- *But she still breathes air (b).*
- *Who cares? (c) Unimportant!*
- Чим *дурне живе дівчисько* може бути краще за тебе?

– *Та у ній тече кров.*

– *Дурня! Хіба це важливо?*

У цьому прикладі перекладач використав лексико-граматичні заміни (а, b, с). Ця сцена відбиває одну з особливостей творів Тіма Бертон – його ставлення до світу мертвих. Наречена-труп Емілі засмучена тим, що вона мертва, а інша дівчина (перша наречена Віктора) – жива. Емілі впевнена, що саме цей факт відштовхує Віктора від неї, але її друзі з потойбічного світу запевняють, що вона набагато цікавіша та «живіша» за суперницю.

(7) – *It's true, Mother! Victor is married to a dead woman (a). I saw her. A corpse! (b) Standing right here with Victor.*

– *Victor was in your room? The scandal!*

– Це правда, мамо! Віктор заручений з мертвою нареченою. Я бачила її, вона мертва! Але вона стояла тут, з Віктором!

– Віктор був у твоєї кімнати? Це скандал!

Цей приклад містить конкретизацію значення (а) та заміну частини мови (b): Вікторія, перша наречена Віктора, стверджує, що бачила у своїй кімнаті Віктора, поряд з яким стояла мертва дівчина. Але матір Вікторії здивував і збентежив лише той факт, що в кімнаті її доньки був чоловік.

Висновки. Отже, характерними рисами стилю режисера Тіма Бертон є макабричність і чорний гумор, використаний у ролі захисної реакції на страх, безпорадність та тривогу. Трансформації, до яких вдається перекладач, забезпечують природність перекладу та близьку до оригіналу передачу змісту жарту. Вони спостережані на рівні граматики, лексики і стилістики. В аналізованому матеріалі фіксуємо такі трансформації, як лексико-граматичні заміни, конкретизацію та повне чи часткове перетворення. *Перспективним* вважаємо подальше вивчення творів режисера Тіма Бертон, особливостей репрезентації в них чорного гумору та його перекладу українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

- Академічний тлумачний словник англійської мови. URL: <http://sum.in.ua/s/makabrychnyj/komentari> (дата звернення: 20.04.2022).
- Академія кольору. Психофізіологічний вплив кольору на людину. URL: https://www.koloristika.in.ua/t_rvk.php. (дата звернення: 02.05.2022).
- Луцьянова Т. Г. Основи англо-українського кіноперекладу : навчальний посібник для студентів 4 курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» денної форми навчання факультету іноземних мов. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 104 с.

- Солсбери М.** Тим Бертон Інтерв'ю: беседи з Марком Солсбери. Санкт-Петербург : ІД «Азбука-классика», 2008. 379 с.
- Храбан Т. Є.** Військовий чорний гумор як форма адаптаційних процесів і реагування індивіда на страх смерті (психолінгвістичний аспект). URL: <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2021/1/25.pdf> (дата звернення: 15.04.2022).
- Эйзенштейн С.** Монтаж аттракционов. Москва : Лепф, 1923. 75 с.
- Atkin A.** Peirce's Theory of Signs. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. / Edward N. Zalta (ed.). Stanford : Leland Stanford Junior University, 2012. 267 p.
- Kress G.** What is Mode? A Handbook of Multimodal Analysis / ed. by C. Jewitt. London : Routledge, 2009. P. 54–67.
- Lehman K. M., Burke K. L., Martin R., Sultan J., Czech D.R.** A reformulation of the moderating effects of productive humor. *Humor : International Journal of Humor Research*. 2001. Issue 14 (2). P. 131–161.

REFERENCES

- Akademichniy tлумachnyi slovnyk anhliskoi movy [English Academic Explanatory Dictionary]. Retrieved April 20, 2022, from <http://sum.in.ua/s/makabrychnyj/komentari> [in Ukrainian].
- Akademiia koloru [Academy of Color]. *Psyhofiziologichnyi vplyv koloru na liudynu – Psychophysiological Effect of Color on People*. Retrieved Maj 02, 2022, from https://www.koloristika.in.ua/t_pvk.php. [in Ukrainian].
- Atkin, A.** (2012). Peirce's Theory of Signs. In Edward N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford: Leland Stanford Junior University [in English].
- Eisenstein, S.** (1923). *Montazh attraktsyonov [Montage of Attractions]*. Moscow: Lef [in Russian].
- Khraban, T. Ie.** (2021). *Viiskovyi chornyi humor yak forma adaptatsiinykh protsesiv i reahuvannia indyvida na strakh smerti (psyholinhvistychnyi aspekt) [Military Black Humor as a Form of Adaptation Processes and an Individual's Response to the Fear of Death (Psycholinguistic Aspect)]*. Retrieved April 15, 2022, from <https://phil.duan.edu.ua/images/PDF/2021/1/25.pdf> [in Ukrainian].
- Kress, G.** (2009). What is Mode? In C. Jewitt (Ed.), *A Handbook of Multimodal Analysis* (pp. 54–67). London: Routledge [in English].
- Lehman, K. M., Burke, K. L., Martin, R., Sultan, J., Czech, D.R.** (2001). A reformulation of the moderating effects of productive humor. *Humor: International Journal of Humor Research* (Issue 14 (2)), (pp. 131–161) [in English].
- Lukianova, T. H.** (2012). *Osnovy anhlo-ukrainskoho kinoperekladu: navchalnyi posibnyk dlia studentiv 4 kursu osvitho-kvalifikatsiinoho rivnia «Bakalavr» dennoi formy navchannia fakultetu inozemnykh mov [Basics of English-Ukrainian Film Translation]*. Kharkiv: V.N. Karazina KhNU [in Ukrainian].
- Solsbery, M.** (2008). *Tim Berton Interviu: besedy s Markom Solsbery [Tim Burton Interview: Conversations with Mark Salisbury]*. Saint-Petersburg: YD «Azбука-klassyky» [in Russian].